

ГЕНЕЗА ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АРЕШТ МАЙНА ТРЕТЬОЇ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

GENEZES OF LEGISLATION ON THE ARRESTS OF THE THIRD PERSON IN CRIMINAL PROCESS

Смалюк Т.В.,

*прокурор відділу представництва інтересів громадянина або держави
в суді та при виконанні судових рішень прокуратури Волинської області*

У статті розглядаються питання становлення й розвитку законодавства про арешт майна третьої особи. Зроблено висновок, що потрібно внести зміни та доповнення до норм, які визначають статус цього учасника кримінального провадження, а також змінити порядок накладення арешту на його майно.

Ключові слова: арешт майна, третя особа, права, представник, клопотання, слідчий, прокурор, слідчий суддя.

В статье рассматриваются вопросы становления и развития законодательства об аресте имущества третьего лица. Сделан вывод, что следует внести изменения и дополнения в нормы, которые определяют статус этого участника уголовного производства, а также изменить порядок наложения ареста на его имущество.

Ключевые слова: арест имущества, третье лицо, права, представитель, ходатайство, следователь, прокурор, следственный судья.

The article considers the issue of the formation and development of legislation on the arrest of third party property. It is concluded that it is necessary to introduce changes and additions to the norms that determine the status of this participant in criminal proceedings. And also change the order of seizure of his property.

Key words: property seizure, third party, rights, representative, petition, investigator, prosecutor, investigating judge.

Актуальність теми. Арешт майна є одним із заходів забезпечення кримінального провадження, зміст якого визначає глава 17 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України. Зокрема, у ч. 1 ст. 170 КПК України зазначено, що арештом майна є тимчасове, до скасування в установленому цим Кодексом порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр уважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації в підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації в юридичної особи для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна. Завданням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі, відчуження.

Проблематику арешту майна підозрюваного, обвинуваченого, осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану його діями, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, розглядали О.В. Білоус, О.М. Бондаренко, О.В. Верхогляд-Герасименко, І.І. Войтович, І.В. Гловюк, Н.С. Кравченко, Г.М. Куцкір, М.В. Лепей, Ю.М. Мирошніченко, А.Е. Руденко, З.В. Сімоненко, С.М. Смоков, М.І. Соф'їн, Л.Д. Удалова, О.Г. Шило та інші науковці. Однак питання про генезу законодавства про арешт майна третьої особи є недостатньо дослідженим.

Метою статті є розгляд питання про становлення й розвиток законодавства про арешт майна третьої особи, висловлення пропозицій, спрямованих на його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Після набрання чинності КПК України 2012 р. накладати арешт можна було тільки на майно підозрюваного, обвинуваченого, осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Перелік суб'єктів, на майно яких може накладатися арешт, доповнений Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні» від 10 листопада 2015 р. [1]. Законодавець у ч. 1 ст. 170 КПК України передбачив положення про арешт майна третьої особи, щодо якого існують достатні підстави вважати, що воно може підлягати спеціальній конфіскації.

Частина 2 ст. 170 КПК України визначала, що арештованим може бути майно, яким володіють, користуються чи розпоряджаються треті особи. Треті особи, майно яких може бути арештоване, – особи, які отримали чи придбали в підозрюваній, обвинуваченій чи засудженій особі майно безоплатно або в обмін на суму, значно нижчу за ринкову вартість, або знали чи повинні були знати, що мета такої передачі – отримання доходу від майна, здобутого внаслідок учинення злочину, приховування злочину та/або уникнення конфіскації. Вищезазначені відомості щодо третьої особи повинні бути встановлені в судовому порядку на підставі достатності доказів.

У ч. 3 ст. 170 КПК України передбачалося, що арешт може бути застосовано до майна третіх осіб з урахуванням ч. 2 цієї статті. Частина 6 цієї статті визначала, що арешт може бути накладений у встановленому цим Кодексом порядку на рухоме чи

нерухоме майно, гроші в будь-якій валюті готівкою або в безготівковій формі, в тому числі кошти й цінності, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні в банках або інших фінансових установах, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права, які перебувають у власності або володінні, користуванні, розпорядженні третіх осіб.

Положеннями про арешт майна третіх осіб доповнені й інші норми КПК України, редакція яких надалі не змінилася. Так, у п. 3 ч. 2 ст. 171 цього Кодексу передбачено, що в клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна має бути зазначено документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти й докази, які свідчать про володіння, користування чи розпорядження третіми особами таким майном. У ч. 3 цієї статті вказано, які відомості мають бути зазначені в клопотанні цивільного позивача про арешт майна третіх осіб для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

У п. 6 ч. 2 ст. 173 КПК України йдеться про те, що під час вирішення питання про арешт майна слідчий суддя, суд повинен урахувати наслідки арешту майна для третіх осіб. Частина 7 цієї статті встановлює, що копія ухвали про арешт майна негайно після її постановлення вручається третім особам, які були присутні під час оголошення ухвали. У разі відсутності таких осіб під час оголошення ухвали копія ухвали надсилається їм не пізніше наступного робочого дня після її постановлення. Ця норма також визначає, що треті особи мають право на захисника, право оскаржити судові рішення щодо арешту майна.

Про третіх осіб згадувалось у понятті «спеціальна конфіскація» ст. 96-1 Кримінального кодексу (далі – КК) України, яка була викладена в новій редакції Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні» від 10 листопада 2015 р. [2]. Зазначалось, що спеціальна конфіскація – це примусове безоплатне вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей, у тому числі коштів, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні в банках або інших фінансових установах, іншого майна, включаючи майно третіх осіб, у випадках, визначених цим Кодексом, за вчинення злочину, передбаченого ст. ст. 146–150-1, 152–156, 190–192, 198, 201, 209–212-1, 222, 233, 255–260, 301–320, 354, 361–365-2, 368–369-3 цього Кодексу.

Про третіх осіб також мова йшла в ч. 4 ст. 96-2 КК України, редакція якої змінена вказаним Законом. Ця норма визначала, що гроші, цінності, у тому числі кошти, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, інше майно, зазначені в цій статті, передані особою, яка вчинила злочин, передбачений цим Кодексом, третій особі, яка отримала чи придбала в підозрюваної, обвинуваченої чи засудженої особи майно, одержане злочинним шляхом, у випадках,

передбачених ч. 1 ст. 96-1 цього Кодексу, безоплатно або в обмін, на суму, значно нижчу за ринкову вартість, або знала чи повинна була знати, що мета такої передачі – уникнення конфіскації або спеціальної конфіскації, підлягають спеціальній конфіскації. Вищезазначені відомості щодо третьої особи повинні бути встановлені в судовому порядку на підставі достатності доказів.

Треті особи не належали до учасників кримінального провадження, не визначались їхні процесуальні права й обов'язки, не передбачалось, з якою метою слідчим суддею, судом приймається рішення про арешт їхнього майна. Ці прогалини в нормативно-правовому регулюванні усунув Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» від 18 лютого 2016 р. [3].

Цим Законом п. п. 25, 26 ч. 1 ст. 3 КПК України викладені в новій редакції. Третю особу, щодо майна якої вирішується питання про арешт, законодавець зарахував до учасників кримінального й судового провадження.

КПК України доповнено ст. 64-2, яка визначає статус третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт. Такою особою може бути будь-яка фізична або юридична особи. Процесуальний статус цієї особи виникає з моменту звернення прокурора до суду з клопотанням про арешт майна. Третя особа має права й обов'язки, передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосується арешту майна. Така особа повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються арешту майна, та отримує їх копії у випадках і в порядку, встановлених цим Кодексом.

Крім того, у ст. 64-2 КПК України передбачено, що представником третьої особи може бути особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю – у випадку, якщо власником майна, щодо якого здійснюється арешт, є юридичною особою.

Визначено, що повноваження представника третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, на участь у кримінальному провадженні підтверджуються документами, передбаченими ст. 50 КПК, – якщо представником третьої особи є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні; копією установчих документів юридичної особи – якщо представником третьої особи є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа; довіреністю – якщо представником третьої особи є працівник юридичної особи, яка є власником майна, щодо якого здійснюється процедура спе-

ціальної конфіскації. Представник користується процесуальними правами третьої особи, інтереси якої він представляє.

Установлено, що третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, і її представник зобов'язані прибувати за викликом до прокурора, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; не перешкоджати встановленню обставин кримінального правопорушення; не розголошувати без дозволу прокурора, суду відомості, які стали їм відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні та які становлять охоронювану законом таємницю.

У новій редакції викладена ст. 170 КПК України. У ч. 4 цієї статті зазначено, що у випадку, передбаченому п. 2 ч. 2 ст. 170 цього Кодексу, арешт накладається на майно третьої особи за наявності достатніх підстав уважати, що воно підлягатиме спеціальній конфіскації у випадках, передбачених КК України. Арешт накладається на майно третьої особи, якщо вона набула його безоплатно чи за вищу або нижчу за ринкову вартість ціну і знала чи повинна була знати, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у п. п. 1–4 ч. 1 ст. 96-2 КК України.

Також у новій редакції викладена ст. 96-1 КК України. Змінено абзац 1 ч. 4 ст. 96-2 цього Кодексу. У ньому вказано, що гроші, цінності, в тому числі кошти, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні в банках або інших фінансових установах, інше майно, зазначене в цій статті, підлягають спеціальній конфіскації в третьої особи, якщо вона набула таке майно від підозрюваного, обвинуваченого, особи, яка переслідується за вчинення суспільно небезпечного діяння у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність, або в стані неосудності, чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну або за ціну, вищу чи нижчу за ринкову вартість, і знала або повинна була й могла знати, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у п. п. 1–4 ч. 1 цієї статті.

На нашу думку, норми кримінального процесуального законодавства, які визначають статус третьої особи та порядок вирішення питання про накладення арешту на майно цього учасника провадження, потребують удосконалення.

Необхідно змінити редакцію ч. 2 ст. 64-2 КПК України, у якій передбачене таке положення: «Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, виникає з моменту звернення прокурора до суду із клопотанням про арешт майна».

Виходячи з буквального тлумачення цієї норми, можна дійти висновку, що права третьої особи виникають тоді, коли прокурор звертається до суду з клопотанням про арешт майна. Однак рішення про застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження приймається й під час досудового розслідування слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, і клопотанням прокурора.

Частина 2 ст. 64-2 КПК України варто викласти в такій редакції: «Під час досудового розслідування

права третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, виникають із моменту, коли з клопотанням про арешт майна до слідчого судді звернувся прокурор, слідчий за погодженням із прокурором. Під час судового розгляду права цієї особи виникають із моменту, коли з клопотанням про арешт майна до суду звернувся прокурор».

Відповідно до ч. 3 ст. 64-2 КПК України, третя особа має права, передбачені цим Кодексом для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються арешту майна. У юридичній літературі правильно стверджується, що це положення є юридично недосконалим. Наділення третьої особи такими правами є невиправданим з огляду на таке. По-перше, підозрюваний чи обвинувачений має право відмовитись від надання будь-яких свідчень. По-друге, виникають ситуації, за яких особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають установленню під час розслідування, тобто свідок, є також і третьою особою, а за КПК України користується правами підозрюваного, обвинуваченого. По-третє, у цьому Кодексі не врегульований порядок допиту цієї особи. За таких умов у випадку наявності в третьої особи прав, передбачених законом для підозрюваного, обвинуваченого, і водночас необхідності допиту як свідка таку особу слідчий, прокурор не вправі під час допиту попереджати про кримінальну відповідальність за ст. ст. 384, 385 КК України (завідомо неправдиве показання та відмова від давання показань). Крім цього, особа має право відмовитись від давання свідчень стосовно походження такого майна [4].

На нашу думку, доцільно виключити з ч. 3 ст. 64-2 КПК України положення, що третя особа має права, передбачені цим Кодексом для підозрюваного, обвинуваченого в частині, що стосуються арешту майна. Цю норму необхідно доповнити положенням, яке б чітко визначало перелік прав третьої особи.

Згідно з ч. 7 ст. 173 КПК України, третя особа має право на захисника. У науці кримінального процесу слушно відмічається, що це положення суперечить ст. 64-2 цього Кодексу, «яке закріплює представництво третіх осіб, але не у формі захисту. Тому в цій частині відповідна норма має бути вилучена» [5, с. 281].

У ч. 3 ст. 171 КПК України вказано, що в клопотанні цивільного позивача про арешт майна підозрюваного, обвинуваченого, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третіх осіб для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, має бути зазначено розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір позовних вимог; докази факту завдання шкоди й розміру цієї шкоди.

Частина 3 ст. 171 КПК України суперечить іншим процесуальним нормам щодо визначення учасників кримінального провадження, на майно яких може накладатися арешт. Так, відповідно до п. 4 ч. 2, ч. 6 ст. 170 КПК України, з метою відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення, арешт накладається тільки на майно підозрюваного,

обвинуваченого, засудженого, фізичної чи юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Висновки. У юридичній літературі звертається увага на помилковість положення ч. 3 ст. 171 КПК України щодо арешту майна третіх осіб для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Виникнення кримінально-процесуального статусу третьої особи пов'язано з клопотанням лише прокурора, а не цивільного позивача. У ч. 6 ст. 170 КПК України не йдеться про майно третіх осіб для відшкодування вказаної шкоди. Перше речення ч. 3 ст. 171 цього Кодексу для виключення помилко-

вого тлумачення та незаконного арешту майна варто переформулювати так: «У клопотанні цивільного позивача у кримінальному провадженні про арешт майна з метою забезпечення цивільного позову має бути зазначено» [6, с. 157–158].

У ч. 4 ст. 96-2 КК України вказано, що відомості щодо третьої особи повинні бути встановлені в судовому порядку на підставі достатності доказів. Це положення є процесуальним, а тому його необхідно виключити із цієї норми. Разом із тим ч. 4 ст. 170 КПК України варто доповнити таким положенням: «Вищезазначені відомості щодо третьої особи повинні бути встановлені в судовому порядку на підставі достатності доказів». Таке положення було передбачено в цій статті до внесення до неї змін указаним Законом України від 18 лютого 2016 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні : Закон України від 10 листопада 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 1. – Ст. 1.
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні : Закон України від 10 листопада 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 49–50. – Ст. 464.
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації : Закон України від 18 лютого 2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 11. – Ст. 127.
4. Татаров О. Загрози при накладенні арешту на майно третіх осіб / О. Татаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/otatarov/article/21968.aspx>.
5. Гловюк І.В. Арешт майна у кримінальному провадженні: резерви удосконалення / І.В. Гловюк // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса) : у 2 т. / відп. ред. М.В. Афанасьєва. – Одеса : Юридична література, 2016. – Т. 2. – 2016. – С. 280–282.
6. Гловюк І.В. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження: аналіз новел / І.В. Гловюк // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2016. – № 8. – С. 155–160.